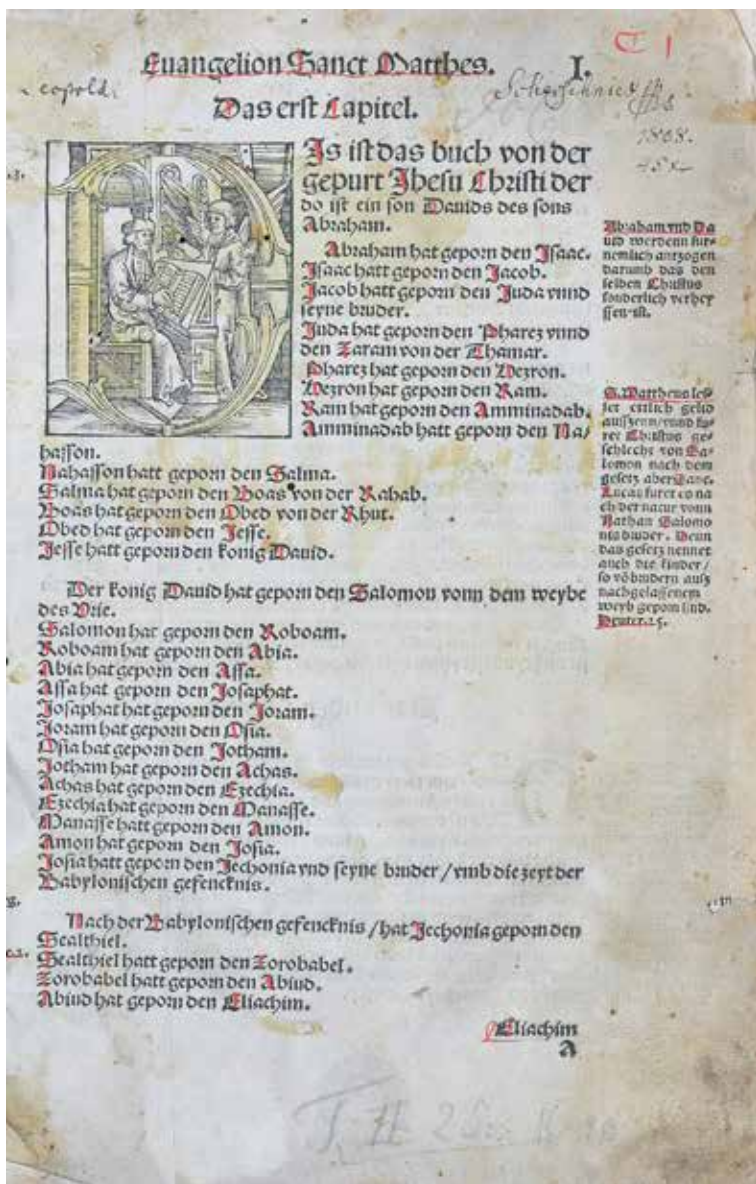

THE DISCOVERED SEPTEMBER BIBLE

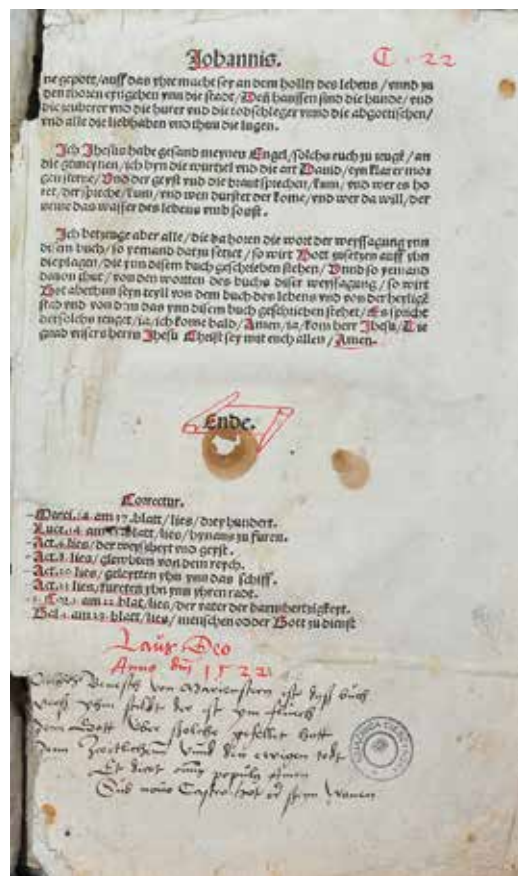
The article presents information on a great recent discovery in the Cieszyn Library. The first edition of the New Testament in Martin Luther's translation, published in Wittenberg in 1522 and decorated by the woodcuts of the famous German painter Lucas Cranach the Elder was found. It is one of the four copies that have hitherto been known to exist in Polish collections and was bought in 1808 by Leopold Jan Szersznik. Due to the lack of its title page, it remained unidentified until March 2014. The article includes a short characteristic of L.J. Szersznik's book collection, a detailed description of the Cieszyn copy and the process of its identification. It also points out how important Luther's translation was for the development of the Reformation, as well as the German language and literature. At the end the author discusses the work of Lucas Cranach the Elder, the publisher and illustrator of the book, as well as the printers Melchior Lotter the Elder and his son Melchior Lotter the Younger.

JOLANTA SZTUCLIK

ODNALEZIONA BIBLIA WRZEŚNIOWA

Początek Ewangelii św. Mateusza – pierwsza zachowana karta druku zawierająca podpis właściciela wraz z ceną i datą nabycia

Ostatnia strona tekstu z rubrykowaną datą: 1522

Biblioteka Leopolda Jana Szersznika jest najstarszym i najcenniejszym księgozbiorem wchodzącym w skład Książnicy Cieszyńskiej. Została założona przez rodowitego cieszynianina, który po ukończeniu miejscowego gimnazjum jezuickiego w 1762 r. wyjechał na studia filozoficzne i teologiczne do Czech. Tam też wstąpił do zakonu jezuitów, a także postawił pierwsze kroki na polu pracy naukowej. W 1775 r. powrócił do Cieszyna, gdzie rozpoczął wszechstronną działalność jako pedagog, uczyony, kolekcjoner i działacz komunal-

Die Offenbarung

Die Offenbarung Sancti Iohannis des Theologen.

Das Erst Capitel.

Es ist die Offenbarung
Ihesu Christi, die yhm
gott geben hat, / seinen Knechten zu
bergen, / was von der kurtz geschickten
soll, / und hat sie deuter und geland
durch seinen engel zu seinem Knechte
Iohannes, / der betruget hatt das
wort Gottes, / und des zeugnis von
Ihesu Christo, / was er gesehen hat,
/ Welch ist der dalsset in die da horet
die wort der weylsagung, / und behal-
ten was demnen geschickten ist, / den
die zeit ist nahe.

Iohannes, / Wen sieben gemeynen
vun Asia, / Was sey mit euch in fride, / so dem der da ist, / und der da
war, / und der da kompt, / und von den sieben geystern, / die da sind für
seinem stuel, / und von Ihesu Christo, / welcher ist der trewe zeuge und
erst gepoet von den toeten, / und ein kurtz aller konige auff erden,
/ der was geliebet und gewelchen von den sunden mit seinem blut, /
/ und hat uns zu folgen und priefern an inacht für Gott und seinen
vater, / dem selbigen sey paxit und reich von ewicht zu ewicht. Amen.
Gibe, / er kompt mit den wolcken, / und er werden ihn sehen alle an-
gen, / und die ihn geschickten haben, / und werden heulen alle geschlechte
der erden, / als, / Amen, / Ich byn das a und das o, / der anfang und das
ende, / speichet der herre, / der da ist, / und der da war, / und der da kom-
pt, / der almechtige.

Ich Iohannes, / ewer bunder, / in mitgenossam trubsal und an-
reth in an der gebuld Ihesu Christi, / was in der Insulas Patmos a
vun des wort Gottes willen in des zeugnis Ihesu Christi, / der ich war
in geist am sonntage, / und horet lynder myr eyne grosse stym, / als er
ner posanne, / die sprach, / Ich byn das a und das o, / der erst in der letz-
t, / und was du sibst, / das schreibe in ein buch, / und sende es zu den ge-
meynen in Asia, / gen Apsolon, / und gen Thyatiren, / und gen Perga-
mon, / und gen Thyatiras, / und gen Sardis, / in gen Philadelphia, /
und gen Laodicean.

Und ich wand mich umb, / zu sehen nach der stym die mit myrte-
det, / und als ich mich wand, / sahe ich sieben golden leuchter, / und mit
ten enter den goldenen leuchtern, / eyne, / der war eyne menschen son
gleich, / der war angenhan mit eynen leyren fytel, / und bequert umb
die bruste mit einem golden gartel, / sein bewet aber in sein bart war
weyß wie eyne weyße wolle, / als der schnee, / und seine augen wie eyne
feuer flamme, / aa ij

Początek Apokalipsy św. Jana z drzeworytem przedstawiającym wizję Chrystusa i siedmiu świeczników oraz inicjał z wizerunkiem św. Mateusza

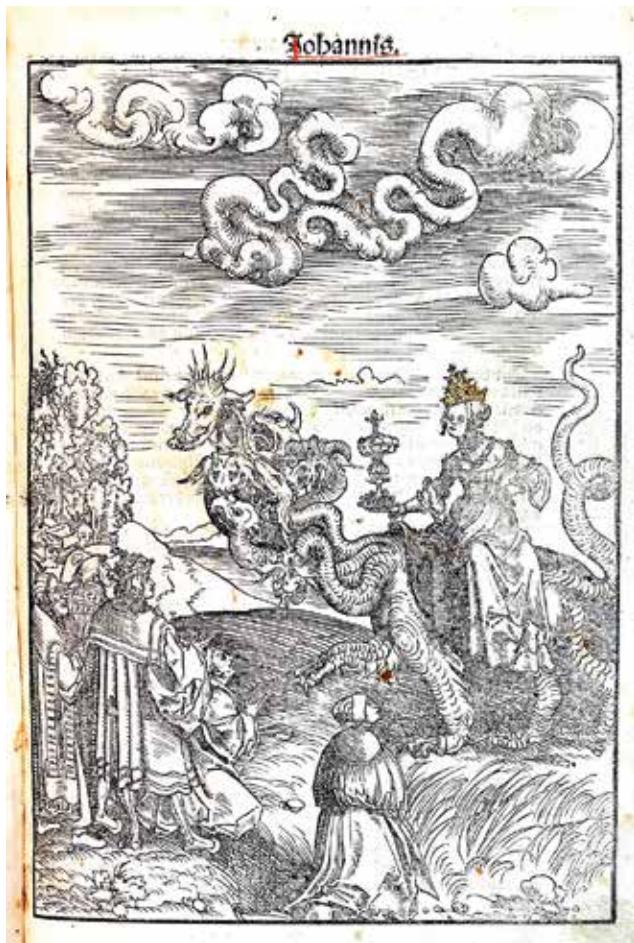
ny. Rok później został mianowany profesorem retoryki i poezji, a w 1786 r. – prefektem cieszyńskiego gimnazjum katolickiego.

Zgodnie z ideami epoki oświecenia Leopold Jan Szersznik starał się przyczynić do reformy szkolnictwa. Odrzucał mechaniczne, pamięciowe nauczanie, abstrakcyjność przekazywanych uczniom treści i oderwanie od życia, postulował natomiast łączenie teorii z praktyką i ćwiczeniami, pragmatyzm nauczania szkolnego, konieczność nauki nowoczesnych języków oraz techniki i nauk przyrodniczych. Poglądy te wprowadzał w życie z dużym zaangażowaniem, głównie poprzez zakup niezbędnych pomocy naukowych, ale też wyprowadzenie uczniów poza mury szkolne. Proponował utworzenie w cieszyńskim gimnazjum nowoczesnej biblioteki mającej stanowić odpowiedni dla uczniów i nauczycieli warsztat naukowy. Kiedy próby uzyskania na ten cel funduszy państwowych nie powiodły się, podjął decyzję o oddaniu do użytku publicznego własnego księgozbioru, który zaczął gromadzić jeszcze w czasie studiów w Czechach. Biblioteka Leopolda Jana Szersznika otwarta w Cieszynie w 1802 r. stała się pierwszą biblioteką publiczną na terenie ówczesnego Śląska Austriackiego i jedną z pierwszych na obszarze obecnego polskich.

Księgozbiór liczy w sumie ok. 15 000 woluminów dzieł drukowanych (w tym ponad 11 000 starych druków), 39 inkunabułów i 1000 jednostek ewidencyjnych rękopisów. Biblioteka ma charakter uniwersalny – zgromadzono w niej książki ze wszystkich dziedzin wiedzy, które podzielono na 27 grup tematycznych i formalnych. Poszczególne działy, oznaczone symbolami literowymi, są umieszczone na 33 drewnianych, wykonanych w klasycystycznym stylu regałach. W zależności

od liczby woluminów każdemu działowi przyporządkowano jeden, dwa lub trzy regały, na których książki ułożono według XVIII-wiecznego systemu porządkowania zbiorów bibliotecznych: od największych na dolnej do najmniejszych na najwyższej, dziewiątej półce. W nowej siedzibie Książnicy Cieszyńskiej przy ul. Menniczkiej 46 w Cieszynie biblioteka Leopolda Jana Szersznika w swym dawnym kształcie jest umieszczona w specjalnie zaprojektowanej, przeszklonej sali i udostępniona jest publiczności.

Jednym z najcenniejszych działów biblioteki Leopolda Jana Szersznika jest Antiquitates Typographicae (Starożytności typograficzne). Znajdują się w nim inkunabuły (39 woluminów) oraz stare druki wydane w latach 1501–1550 (137 woluminów). Pod względem tematycznym przeważają wśród nich dzieła z dziedziny: religii, prawa, historii, literatury starożytnej, filozofii i medycyny. W grupie druków religijnych, zawierających m.in. kazania, mszały oraz katolickie i ewangelickie pisma teologiczne, znajduje się 13 wydań Pisma Świętego drukowanych w latach 1474–1550. Właśnie podczas inwentaryzacji tego działu autorka tego tekstu zwróciła uwagę na jedną z ksiąg o wymiarach 31 x 21 cm, o łącznej objętości 217 kart, wydrukowaną piękną gotycką czcionką i oprawioną w nieusztynwioną pergamin koloru brązowego. Foliat ten sprawiał wrażenie cennego, a zarazem tajemniczego. Choć już w czasach Szersznika zakwalifikowano go do działu biblioteki, w którym znajdują się najstarsze i najcenniejsze druki – a co więcej: zawierał niezwykle piękne drzeworytowe ilustracje oraz inicjały o charakterze figuralnym – pozbawiony był karty tytułowej i początkowych stron, w związku z czym pozostawał niezidentyfikowany. Druk

Apokalipsa św. Jana, rozdział XVII, drzeworyt przedstawiający Wielką Nierządnicę

został ozdobiony ręcznie przy pomocy tzw. rubrykowania, czyli sposobu zdobienia średniowiecznych rękopisów i inkunabułów polegającego na zaznaczaniu na czerwono niektórych liter oraz ważniejszych fragmentów tekstu. Nazwa tego zdobienia pochodzi od łacińskiego słowa „ruber”, czyli czerwony, bo prawie zawsze wykonywano je przy użyciu czerwonego atramentu. Podobnie było w wypadku tajemniczego egzemplarza. Na końcu tekstu, w tzw. kolofonie, ktoś wypisał czerwonym atramentem datę: 1522, co zdawało się sugerować, że zagadkowy egzemplarz pochodzi z początków XVI w.

Po dokonaniu analizy tekstu okazało się, że jest to Nowy Testament wydany w języku niemieckim. Mimo braku karty tytułowej i trzech początkowych kart nieliczbowanych udało się go całkowicie zidentyfikować. Na podstawie internetowego katalogu VD16, czyli *Spisu druków wydanych w XVI w. na terenie niemieckiego obszaru językowego*, oraz dzięki porównaniu ze zdigitalizowanym egzemplarzem tego dzieła przechowywanym w Halle okazało się, że jest to pierwsze wydanie Nowego Testamentu w tłumaczeniu Marcina Lutra, opublikowane w 1522 r. w Wittenberdze staraniem Łukasza Cranacha starszego i Christiana Döringa w drukarni Melchiora Lottera starszego, ozdobione drzeworytowymi ilustracjami autorstwa Łukasza Cranacha starszego.

Choć dzieło zostało wydane w bardzo wysokim jak na owe czasy nakładzie, liczącym 3000 egzemplarzy, w zbiorach polskich należy do rzadkości. Oprócz druku będącego własnością Książnicy Cieszyńskiej katalog centralny starych druków Biblioteki Narodowej w Warszawie notuje tylko trzy jego egzemplarze – dwa w Toruniu (w Bibliotece Głównej UMK i Książnicy Miejskiej) oraz jeden

Apokalipsa św. Jana, rozdział IX, drzeworyt przedstawiający studnię otchłani

w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Co ciekawe, tego cennego tłumaczenia nie posiada Biblioteka im. Bogumiła Rudolfa Tschammera w Cieszynie, w której znajduje się wiele wydań Biblii, a zwłaszcza Biblii Lutra.

Dlaczego więc dzieło cenne zarówno dla niemieckiej reformacji, jak i historii drukarstwa tak długo pozostawało w ukryciu? Z notatki rękopiśmiennej, którą Szersznik sporządził na pierwszej zachowanej karcie książki, dowiadujemy się, że nabył ją do swojej biblioteki w 1808 r. za cenę 45 krajcarów. Być może dlatego, że dzieło nie posiadało ani karty tytułowej, ani żadnej informacji o dacie, miejscu wydania i nazwie wydawcy, dla nabywcy pozostało ono niezidentyfikowane. Nie rozpoznali go także późniejsi kustosze zbiorów. W sporządzonym w latach 1837–1840 inwentarzu działu Antiquitates Typographicae pod numerem 67 pojawiła się tylko informacja, że jest to Nowy Testament wydany w języku niemieckim z rubrykowaną datą, bez miejsca wydania i nazwy wydawcy. Z kolei dawny katalog alfabetyczny starych druków księgozbioru Szersznika sporządzony w latach 1961–1976 nie rejestruje tego dzieła w ogóle.

Marcin Luter przełożył Nowy Testament na język niemiecki podczas swojego pobytu na zamku Wartburg zaledwie w ciągu 10 tygodni. Było to jedno z najtrwalszych dzieł reformatora. Nie był to jednak pierwszy niemiecki przekład – w końcu XV i początkach XVI w. pojawiło się w druku prawie 20 niemieckich wydań Biblii. Ich powodzenie było jednak umiarkowane, a przekład Lutra okazał się prawdziwym bestsellerem. Został wydany w wysokim nakładzie 3000 egzemplarzy i od nazwy miesiąca, w którym go opublikowano, zyskał nazwę Septemberbibel lub Septembertestament (Biblia wrześniowa, Testament wrześniowy).

Apokalipsa św. Jana, rozdział VI, drzeworyt przedstawiający czterech jeźdźców Apokalipsy

Pomimo wysokiej ceny 1,5 guldena nakład pierwszego wydania rozprzedano w ciągu trzech miesięcy i w grudniu tego samego roku ukazała się druga edycja z ulepszonym tekstem oraz poprawionymi ilustracjami, nazywana Dezemberbibel lub Dezembertestament (Biblia grudniowa, Testament grudniowy).

Podstawą tłumaczenia był tekst Nowego Testamentu w języku greckim opracowany krytycznie przez Erazma z Rotterdamu i wydany wraz z łacińskim tłumaczeniem w 1516 r. Jedną z najistotniejszych przyczyn ogromnego powodzenia przekładu Marcina Lutra była nie tylko aktualność wydawnictwa, lecz przede wszystkim wspaniały język reformatora – język Saksonii elektorskiej używany też w komunikacji między cesarzem a stanami, wzbogacony o słownictwo używane przez lud. Był to język mówiony, a nie książkowy. Celem Lutra było przybliżenie niemieckiemu ludowi treści zawartych w Biblii, dlatego dążył do oddania sensu oryginalnego tekstu, bardziej dbając o jego naturalność niż o znaczenie poszczególnych słów.

Wydanie i zilustrowanie Nowego Testamentu Luter powierzył niemieckiemu malarzowi, rysownikowi i drzeworytnikowi Lucasowi Cranachowi starszemu, który właściwie nazywał się Sunder lub Müller. Nazywano go jednak, jak to się wówczas często działo, od jego rodzinnej miejscowości Kronach w Górnej Frankonii i jako Cranach przeszedł do historii. Zawodu malarza nauczył się od swojego ojca. W latach 1501–1504 przebywał w Wiedniu, w 1505 r. został nadwornym malarzem elektora Saksonii Fryderyka Mądrego i aż do śmierci służył również jego następcom. Na ich zlecenie malował portrety rodziny książęcej, tworzył drzeworyty przedstawiające sceny z polowań i turniejów, projektował stroje dworskie oraz dekorował wnętrza

saskich pałaców. W 1508 r. otrzymał od księcia Fryderyka Mądrego herb ze skrzydlatym wężem, a rok później – tytuł szlachecki. W 1509 r. ożenił się z Barbarą Brengebier, córką burmistrza Gothy. Przy ulicy Zamkowej 1 w Wittenberdze wybudował dom, w którym założył swoją pracownię artystyczną. Od tego czasu pracował również dla innych europejskich książąt. Jego obrazy ołtarzowe, portrety i drzeworyty cieszyły się wielkim powodzeniem. Szczególnie popularne były jego akty, na których przedstawiał Adama i Ewę, Lukrecję czy Wenus. Posiadał też wydawnictwo, które prowadził wspólnie ze złotnikiem Christia-nem Döringiem. Mimo że w swoim dorobku miał wiele obrazów o tematyce świeckiej, współcześnie znany jest głównie jako malarz reformacji – sportretował bowiem wielu wittenberskich reformatorów, a także ilustrował ich pisma. Oprócz Biblii wrześniowej jego drzeworytami zostało też ozdobione pierwsze pełne wydanie Biblii Lutra z 1534 r. Malarz wniósł zatem istotny wkład w sukces reformacji. Z Marcinem Lutrem i jego rodziną pozostawał w wielkiej przyjaźni. Był też jedynym malarzem, który portretował Lutra za jego życia. Ponadto artysta zaprzyjaźnił się z innymi uczonymi przedstawicielami reformacji, na przykład z Filipem Melanchtonem.

Poszczególne księgi Testamentu wrześniowego rozpoczynają piękne, drzeworytowe inicjały o charakterze figuralnym przedstawiające wizerunki czterech ewangelistów – Mateusza, Marka, Łukasza i Jana – oraz apostołów Piotra i Pawła. Szczególnie bogata jest księga Apokalipsy św. Jana. Zdobi ją 21 całostronicowych drzeworytów ilustrujących treść objawienia św. Jana. Niektóre z nich artysta ozdobił antypapieskimi symbolami. W egzemplarzu z Książnicy Cieszyńskiej dzieło mistrza zostało dodatkowo ręcznie pokolorowane, zapewne staraniem któregoś z poprzednich właścicieli. Szkoda tylko, że zdążył on pomalować jedynie fragmenty niektórych ilustracji farbą w kolorze ugru i gdzieśgdzie jasnej czerwieni oraz zieleni, przez co zamiast dzieło ulepszyć, trochę je oszpecić.

Luter przywiązywał ogromną wagę do jakości druku – troszczył się o układ graficzny, rodzaj papieru i dobór czcionek. Potrafił zganić drukarza za niechlujnie wykonany druk, a tego, którego pracę ceniał – zaprosić do Wittenbergi i powierzyć mu drukowanie swoich prac. Tak było w przypadku lipskiego typografa Melchiora Lottera starszego, który po 1517 r. wydrukował wiele jego pism, m.in. 95 tez, a następnie na jego prośbę w 1519 r. założył w Wittenberdze filię swojej lipskiej oficyny. Mieściła się ona w domu Lucasa Cranacha starszego, który razem ze swoim współnikiem Christianem Döringiem prowadził tam wydawnictwo. Filia Lottera starszego kierowali jego synowie Melchior Lotter młodszy i Michael Lotter. W tej właśnie filii Melchior Lotter młodszy przygotował do druku pierwsze wydanie Nowego Testamentu Marcina Lutra.

Zdjęcia pochodzą ze zbiorów Książnicy Cieszyńskiej.

JOLANTA SZTUCLIK

Absolwentka bibliotekoznawstwa i informacji naukowej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Aktualnie kierownik Działu Zbiorów Specjalnych Książnicy Cieszyńskiej w Cieszynie, ponadto zatrudniona jako bibliotekarz w Bibliotece Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie. W latach 2007–2010 kierownik projektu *Ochrona i konserwacja cieszyńskiego dziedzictwa piśmienniczego* realizowanego w tejże parafii. Zainteresowania badawcze koncentruje na historii książki i bibliotek, a zwłaszcza na literaturze protestanckiej i Bibliach oraz na opracowaniu zbiorów specjalnych ze szczególnym uwzględnieniem starych druków.